

УДК 101.8

ПОГЛЯДИ ПОСТІНДУСТРІАЛІЗМУ ТА ПОСТМОДЕРНІЗМУ НА СУЧАСНИЙ СТАН СУСПІЛЬСТВА

О.П.Шаповал

викладач філософії Центру гуманітарних досліджень

У статті розглядаються погляди на сучасний стан суспільства збоку таких теорій як постіндустріалізм та постмодернізм. Виясняється вплив соціально-економічних криз на різні сфери життя суспільства та індивіда. Розглядається теоретична складова процесів, які відбуваються в сучасному суспільстві.

Ключові слова: постіндустріалізм, постмодернізм, криза, знання, інформація.

Коли сьогодні говорять про сучасний соціально-економічний стан суспільства, то все частіше вживають терміни з приставкою «пост». Постіндустріалізм, постмодернізм, постеконізм і т. ін. – набувають в сьогоднішній посткризовій (знову ж таки) ситуації якогось магічного змісту. Ніколи не знаєш, а що ж буде далі? Невже все головне вже відбулось, завершилось і далі пішли якісь рецидиви, наслідки, пост синдроми, нісенітності, які вже не вписуються ні в які теорії і які визначити виявляється дуже складно або майже не можливо? Проблема ідентифікації сучасного стану суспільства набула гостроти і актуальності особливо після останньої світової соціально-економічної кризи, що сколихнула всі верстви тепер вже єдиного, глобалізованого світу. Вона широко обговорюється сучасними представниками різноманітних теоретичних течій та напрямків.

Стан, коли все визначене і безперечно вже відбулось в минулому, в майбутньому суцільна імла та незрозумілість, а в теперішньому плутанина, безладдя, і випадкові нагромадження всіляких понять, образів, вражень, характерний для перехідних періодів від одного стану суспільства до іншого. В перехідному стані чітких кордонів не існує, визначення страждають вадами, недомовками, хронологічних кордонів немає. Перехід від однієї форми суспільства до іншої – це безперервно-перервний процес, єдність буття та ніщо – «становлення» (Гегель), який має свою внутрішню логіку та протиріччя [2, 126]. Виявити цю логіку і передати її у всьому багатстві явищ протирічної дійсності, і є, на наш погляд, основна ціль для наукових, теоретичних праць які розглядають сучасний стан суспільства і ми також будемо рухатись в цьому напрямі. В іншому випадку, ми вимушені будемо безкінечно перебирати багатоліке різноманіття випадкових явищ, і поєднувати їх в штучні, нежиттєздатні структури, зв'язувати доктрини що вже розвалюються і носять на собі печать

занепаду, знаходитись в полоні власних вражень та ілюзій.

Початок вживання термінології з використанням приставки «пост», в поясненні соціальних явищ, прийшло у світовій науковій літературі на кінець 50-х рр. ХХ ст. Саме з цього часу, західні філософи та економісти в своїх поглядах на сучасне суспільство почали виділяти перехідний період від індустріальної епохи до постіндустріальної, а в сфері культури від модерну до постмодерну. Що стосується, культури, то, як і все суспільне життя в цей час, вона зазнала трансформації в галузі загальних правил, по яких відбувалось функціонування науки, літератури, мистецтва. Постмодернізм всіляко пропагував ідеї соціального та індивідуального звільнення від тісних пут традицій в масштабах всього людства, установлення абсолютно нового способу життя та мислення. Ці ідеї яскраво виражені в роботах Ж.-Ф. Ліотара [4, 1-3].

Не дивлячись на періодичні економічні кризи, які захоплювали ті чи інші розвинуті капіталістичні країни після Другої світової війни, довгострокове зростання світової економіки в цілому набирало оберти аж до кризи 2008-2009 років. В цей час з'явилась велика кількість різноманітних соціологічних теорій, в яких переважав оптимізм на рахунок всіляких прогнозів. Проголошувався класовий мир і всі захоплювались великими успіхами науки та технологій. Передбачалось, що проблеми, обумовлені класовою структурою суспільства, перестануть відігравати визначну роль в подальшому, що майбутнє суспільство, яке називали постінформаційним, пост капіталістичним або постіндустріальним повинно формуватись на безкласовій соціальній основі. Пряме заперечення класової структури відбулось пізніше в 90-х, коли отримала поширення точка зору, де нове суспільство називали вже посткласовим капіталізмом. Представникам даної теорії здавалось, що капіталізм вже не ділиться на класи, а характеризується поділом

на прошарки, в основі яких лежить приналежність людини до соціальної групи, яку можна ототожнити з відповідною суспільною функцією. Класова структура суспільства на основі відносин до власності заперечувалась. В рамках такого підходу і народилась теорія постіндустріалізму.

В 1959 р. професор Гарвардського університету Д. Белл вперше вжив цей термін для визначення суспільства, в якому індустріальний сектор втрачав провідну роль, оскільки великими темпами зростала технологізація виробничих процесів і основною виробничою силою ставала наука. Свої погляди він розвинув в книзі «Прихід постіндустріального суспільства», яка була надрукована в 1973 р. «Постіндустріальне суспільство – писав Д. Белл, – це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти та підвищення якості життя; в якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що саме важливе, в якому впровадження нововведень... у все більшій степені залежить від досягнень теоретичних знань... Постіндустріальне суспільство... передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають в якості консультантів, експертів або технократів» [1, 15]. Усвідомлення ролі науки і вплив розвитку технологій на зміни всередині сучасного суспільства було присутнє також в роботах Є. Кана, К. Томінагі, Є. Дарендорфа та інших авторів. Ідейний зріз цих робіт добре наведений в книзі Іноземцева В.Л. «Сучасне постіндустріальне суспільство: природа, протиріччя, перспективи» [3, 1-303].

З кінця 60-х початку 70-х рр. стало очевидно, що зниження напруги класового протистояння не усунуло сам конфлікт між інтересами імущих та неімущих. Він тільки знаходився весь час в прихованому вигляді і проривався назовні при кожному сприятливому випадку у досить складній і заплутаній комбінації різних соціальних шарів та прошарків. Періодичні економічні кризи давали про себе знати. Кожна з них залишала по собі все більшу кількість розорених, бідних та злиднених. З часом, набула змін і сама постіндустріальна теорія. В кінці ХХ на початку ХХІ століття, після Азійської кризи та кризи 2000 – 2001 рр., так званої кризи «дот-комів», постіндустріальна теорія вже визнавала класові протиріччя, але говорила про те, що вони викликаються не лише економічними проблемами. Вказувалось, зокрема, на статусні проблеми пов'язані з самовизначенням та само ідентифікацією окремих прошарків в середині середнього класу, так званих «стратах», та визначення мотивів дія-

льності в цих прошарках. Взагалі, вся теорія постіндустріалізму пов'язана із визначенням місця та ролі в сучасних конфліктах середнього класу. Це теорія від мислителів середнього класу, для середнього класу, який продовжує пошуки свого місця в сучасному світі по сьогоднішній день, що дає йому підстави вважатися перехідним класом. Кількісне зростання останнього після Другої світової війни відбувалося великими темпами і у великих розмірах. Рухи та переходи із однієї групи або прошаку в інший були вражаючими. Зміни проходили як в середині середнього класу, так і за його межами. Сам він ділився щонайменше на три групи в залежності від рівня достатків. З його середовища вийшла велика кількість мільйонерів та мільярдерів, які склали згодом кістяк сучасного капіталістичного суспільства. Як писав один із дослідників цього класу: «простий розподіл на класи змінився набагато більш заплутаною і складною соціальною структурою... яка супроводжувалася безкінечною боротьбою статусних груп та статусних блоків за доступ до пирога «загального добробуту» і за покровительство держави» [5, 202].

Революційні події 1968 р. у Франції привели до того, що у філософії та культурології постмодернізм заявив про себе в повний голос. Раніше в тридцяті роки про нього йшла мова тільки в сфері мистецтва (роботи Л. Фідлера, І. Хасана, Ч. Дженкса). Після Другої світової війни, в роботах Т. Адорно, Ж.-Ф. Ліотара та Ж. Бодрійяра розглядались вже віяння нової епохи у всіх сферах життя суспільства та індивіда. Нова епоха уявлялась епохою зростання культурного та соціального різноманіття. Вітався відхід від раніше пануючої уніфікованості, від принципів економічної доцільності. Просліджувались зміни в тім місці, яке займала людина в соціальній структурі, а також зміни в природі самої людини. Протест проти тиску державної капіталістичної машини на індивіда, проти конвеєрного характеру виробництва, споживання та життя в цілому, втілювався в ідеї де масифікації, де стандартизації, подолання принципів Фордизму. Пропагувався відхід від попередніх форм індустріального виробництва та уникнення масової соціальної дії з метою досягнення нового рівня суб'єктивації соціальних процесів та відродження плюралістичності суспільства.

Перспективи нового суспільства, яке щойно народжувалось, і здебільшого в уяві постмодерністів, були достатньо не чіткі. Вони бачили його як «дезорганізований», «вмираючий» капіталізм. Але що буде, коли цей капіталізм помре – незрозуміло, далі слідує просто невизначеність напрямів розвитку суспільства. Якщо в 70-х, 80-х, 90-х – це не мало ве-

ликого значення, адже капіталізм почував себе досить непогано, то на початку нового тисячоліття, і особливо після останньої кризи 2008–2009 рр., самої руйнівної з часів «великої депресії», тема шляхів подальшого розвитку суспільства, тепер вже в глобальному, все-світньому масштабі встала дуже гостро. Сьогодні вже всім стала очевидно проблема безвихідності розвитку культури на принципах індивідуалізму, а економічна організація стала просто не ефективною. Зараз вона тримається лише на залишках довіри та слабкій надії, що все в черговий раз виправиться.

Що стосується надії постмодерністів, то вона цілком лежить в площині підвищення ролі індивідуальної свідомості та поведінки, в очікуванні появи нових ціннісних орієнтирів, трансформації мотивів і цілей людської діяльності, які повинні кардинально змінити ситуацію. Пропонуються все більш широкі трактування виробництва та споживання, переосмислюється роль та значення споживної вартості та корисності. Аналізуються статусні аспекти та культурні форми цього процесу. Час і простір постають в їх трактуванні як культурні форми, і в той же час як фактори виробництва. Діяльність по виробництву та споживанню, з їх точки зору, забезпечує самовдосконалення особистості і тільки в такому ракурсі має зміст. А не в класичному її розумінні, як створення споживних вартостей та їх зворотної сторони – вартостей мінових. Виявляється, що справжнє значення споживної вартості, корисності, міститься не стільки в універсальній споживній вартості товару, скільки в його високо індивідуалізованій знаковій вартості.

Звісно, якщо розглядати сучасні економічні процеси з точки зору окремо взятого не історичного суб'єкта, який взявся невідомо звідки і зразу зайняв привілейоване становище в системі розподілу праці і, особливо, при розподілі прибутків, то в такому разі, дійсно, можуть бути справжні потреби, а можуть бути і симульовані. Хто ж його знає, що в того суб'єкта в голові? Поведінка споживачів може виглядати як суспільне явище, а може як віддавання переваги, основане на суб'єктивних прагненнях суб'єкта до самовираження в споживанні. Якщо немає більше в чому самовиражатися, тоді можна і в споживанні, звісно. Звідси виникають, для такого поза історичного квазіекономічного суб'єкта, також і символічні цінності, які не можливо порівняти одні з одними, які стають відразу унікальними, ексклюзивними (можна назвати як завгодно, аби продавались), вартість яких неможливо вирахувати в грошових одиницях або іншою якоюсь загальною корисністю.

Постмодернізм розглядає якусь абстрактну людину в її відношенні до інститутів та

форм суспільства. Вона виглядає суб'єктом через якого дивляться на суспільство в цілому. Виробництво і соціальна структура суспільства обумовлені діями цього суб'єкта, його системою мотивів і стимулів. Звідси, складається враження, що достатньо змінити мотивацію діяльності такої людини, її орієнтири і цінності і тоді суспільство зміниться саме собою. А що стосується об'єктивних характеристик сучасного суспільства та неможливості їх змінити в залежності від волі однієї, окремо взятої, хай навіть самої обдарованої і талановитої людини, то все це або немає значення або знаходиться в паралельному світі.

Розгляд всіх процесів, які відбуваються в суспільстві, з точки зору окремо взятого індивіда накладає свій відбиток на розуміння постіндустріалістами та постмодерністами таких понять як вартість, власність, експлуатація. Інформація та знання в них є основними факторами постіндустріального виробництва, і вони принципово не можуть бути об'єктивовані поза людиною що ними володіє, тобто є виключно суб'єктивними. Таким чином, ці два фактори набувають значення моментів які пов'язують розрізнених суб'єктів поміж собою. Але як це відбувається в дійсності – незрозуміло. Як пояснити, що виключно суб'єктивні речі пов'язують різних суб'єктів в об'єктивно існуюче суспільство?

Вартісні відносини розглядаються постіндустріалістами та постмодерністами як, з однієї сторони, внутрішньо персональні, а з іншої, соціальні, як певний індикатор співвідношення між витратами виробництва та корисністю виробленого продукту. Що стосується корисності, то це не універсальна споживна вартість товару, яка характеризує його як певну якість, що може споживатися всіма, хто в цьому товарі відчуває потребу. Це якась індивідуальна цінність, яка має значення тільки для одного окремо взятого суб'єкта, який побачив або відчув в ній цінність для себе. Це унікальна в своєму роді, специфічна цінність як елемент ціннісного підходу взагалі. Але якось же ці цінності повинні функціонувати – споживатись, обмінюватись (по теорії – максимально інтенсивно навіть)? Оскільки, розподіл праці ще ніхто не відміняв, товарне виробництво залишається, ринкові відносини вітаються. І тут на допомогу приходить друга сторона відносин вартості – соціальна, живемо все ж таки в суспільстві, навіть якщо розділені та атомізовані до крайності (!). Тільки ця соціальна сторона не складає єдиного організму, в якому живе і розвивається індивід і яка, по суті, створює цього індивіда як суспільну істоту. Це всього лиш якась формальна єдність суб'єктів, яка існує для того, щоб на ринкових засадах, взаємодії попиту та пропозиції, оцінити ре-

зультати виробництва. А що стосується витрат виробництва, то в постіндустріальному суспільстві вони не піддаються обрахуванню, вони виключно індивідуальні і наближаються до нуля.

Що стосується постановки питання в площині витрат виробництва, то вона завжди існувала для того, щоб показати, скільки коштує товар власнику виробництва – роботодавцю, капіталісту. Це затрати капіталу на виробництво одиниці продукції, які складаються з постійного (купівля засобів виробництва) та перемінного (оплата робочої сили) капіталу. Щоб взнати дійсну вартість товару, сюди потрібно додати ще додаткову вартість, яку створюють робітники і за яку не платять капіталісти. Ця вартість нічого не коштує для капіталістів, тому вони і не вказують її у витратах виробництва, але живуть вони саме за її рахунок. Таким чином, витрати виробництва фетишизують та приховують під собою капіталістичні виробничі відносини в суспільстві і експлуатацію найманої праці. Але щоб піднятися до такої постановки питання, потрібно розглядати вартість зі сторони робочого часу який іде на виробництво товару або продукту – як люблять говорити постіндустріалісти. Необхідно розуміти вартісні відносини на даному конкретно-історичному етапі розвитку суспільства як суспільно необхідну міру визначення величини цієї вартості продуктів, вироблених приватними виробничими процесами, - робочим часом, але аж ніяк не будь-якими іншими, якими заманеться, речовими формами, абстрактною корисністю, суб'єктивними цінностями і т. ін.

Відмова від визначення величини вартості робочим часом призводить до нерозуміння сутності таких сучасних факторів виробництва як знання та інформація. Постіндустріалістам здається, нібито вони цілком суб'єктивні, не мають кількісного вираження, тиражуються і поширюються безплатно і цінність їх неможливо визначити. З точки зору таких мислителів як Д. Белл, поширення інформації тотожно її самозростанню. Виробництво нової інформації відбувається шляхом переробки інформації раніше відомої або іншими словами продукт має ту саму специфічну природу, що і сам фактор. З чого і виходить, що зафіксувати ринкову ціну знань – неможливо. Хоча в дійсності, знання в капіталістичному суспільстві, в його ринковій економіці, такий самий товар як і всякий інший. Як відзначав в свій час Ю. Хабермас: «Знання виробляється і буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатись, щоб набути вартості в новому продукті, і в обох цих випадках, щоб бути обмінним. Воно перестає бути самоціллю та втрачає свою «споживну вартість» [6, 18]. Знання потребують свого часу на появу

і на засвоєння іншими людьми, які, згодом, передбачають їх перепродати по дорожчє, як кажуть сьогодні «продати свій мозок», після процесу навчання, та набування відповідних знань, інформації, навичок, здобуття спеціальності та кваліфікації.

Нова інформація отримується шляхом дослідження дійсності. Це завжди інформація з приводу чогось. Це встановлений і зафіксований на носіях інформації продукт дослідження природи, суспільства або свідомості. Це виражений ідеально шлях суспільного (а не виключно індивідуального як у постіндустріалістів та постмодерністів), практичного осягнення дійсності, який перевіряється і перевіряється тією ж самою практикою, тобто застосуванням на практиці отриманих знань. Нічого з нічого не відбувається. Якщо є ринок, товарно-грошові відносини, йде купівля–продаж «всього і вся», то, відповідно, є і ринкові ціни на все. І всі розмови про те, що існують нібито якісь витрати виробництва інформації та знань які неможливо обрахувати, оскільки вони породжуються в результаті діяльності, яка не є ні яким з видів праці – безпідставні. Так само як безпідставними є розмови про те, що процес тиражування інформаційних продуктів не є відтворювальним процесом, і тому, відповідно неможливо нібито оцінити витрати праці на відтворення блага. Дуже навіть можливо, на основі витраченого робочого часу в рамках розумового виду праці. І навіть якщо приходиться тиражувати якусь інформацію чи благо, то і цей тираж має свою вартість, оскільки на нього витрачається робочий час тих, хто супроводжує і контролює цей процес. Тому, теза про те, що з того моменту як об'єкт що тиражується перестає бути аналогом первісного блага і стає його копією, а проблема обчислення відтворювальних витрат здається нерозв'язною – теж не має під собою підстави. Інформація з'являється не із інформації, а з дійсності, з реального життя людей, з їх діяльності в сфері виробництва тих чи інших товарів та послуг. І тільки люди, які по роду своєї діяльності, змушені оперувати ідеальними речами, образами образів, повністю занурені в світ інформації та знань, які втратили зв'язок з реальністю, можуть думати, що нова інформація може з'явитися тільки з раніше вже відомої. А це і є в основній своїй масі – середній клас, перехідний клас. Проблем, що неможливо вирішити, в принципі не існує. Питання полягає тільки в тому, скільки часу, сил, колективної енергії і на кінець грошей, готове витратити суспільство для їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество / Д.Белл. – М.: Логос, 1999. – С. ХСІ.
2. *Босенко В.А.* Всеобщая теория развития. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 461.
3. *Лиотар Ж.-Ф.* Заметка о смыслах «пост» [Электронный ресурс] / Ж.-Ф.Лиотар. – Режим доступа: http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/s_post.txt
4. *Иноземцев В.Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л.Иноземцев. – М.: Логос, 2000. – С.1-303.
5. *Goldman M.* Lost Opportunity. What Has Made Economic Refonn in Russia So Difficult / Goldman M. – N.Y.-L., 1996. – P. 13.
6. *Habermas J.* Erkenntnis und Interesse / Habermas J. – Frankfurt a/m., 1968. – 151 p.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2010 р.